

УДК [378. 147:371.13]:373.3

Л. П. Ткаченко

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ДІАЛОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

© Ткаченко Л. П., 2016

<http://orcid.org/0000-0002-6375-3558>

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.47922>

У статті йдеться про специфіку організації підготовки майбутніх учителів початкової школи до діалогічної взаємодії. Розглянуто сутність понять „навчальний діалог” та „діалог у навчально-виховному процесі”. Доведено, що якість початкової освіти пов’язана з такою організацією навчання, де б учні виступали суб’єктами творчої, пізнавальної діяльності, обирали активну позицію в навчанні та дозвіллі. Сьогодні пріоритет надається методикам та технологіям, які будуються на принципах педагогічної взаємодії, співпраці та співтворчості. У навчанні зараз переважає діалогічний підхід, що базується на взаємодії вчителя та учнів, що сприяло свого часу переходу від знанневої парадигми до розвивальної та компетентнісної. Автором зазначено, що діалогічна взаємодія є ще й важливим складником успішної роботи в педагогічному колективі: уміння налагодити не просто дружні, а конструктивні, творчі, толерантні взаємини є показником високої педагогічної культури. У статті схарактеризовано інтерактивні форми роботи з майбутніми учителями початкової школи, які формують уміння побудови конструктивного діалогу в умовах педагогічної комунікації.

Ключові слова: діалог, навчання, взаємодія, комунікація, педагогічна майстерність, початкова школа, студенти.

Ткаченко Л. П. Подготовка будущих учителей начальной школы к диалогическому взаимодействию в учебно-воспитательном процессе.

В статье говорится о специфике организации подготовки будущих учителей начальной школы к диалогическому взаимодействию. Рассмотрены сущность понятий „учебный диалог” и „диалог в учебно-воспитательном процессе”. Доказано, что качество начального образования связано с такой организацией обучения, где бы ученики выступали субъектами творческой, познавательной деятельности, выбирали активную позицию в обучении и досуге. Сегодня приоритет отдается методикам и технологиям, которые строятся на принципах педагогического взаимодействия, сотрудничества и сотворчества. В обучении сейчас преобладает диалогический подход, основанный на взаимодействии учителя и учащихся, что способствовало в свое время переходу от знаниевой парадигмы к развивающей и компетентностной. Автором отмечено, что диалогическое взаимодействие еще и важная составляющая часть успешной работы в педагогическом коллективе: умение

наладить не просто дружеские, а конструктивные, творческие, толерантные взаимоотношения являются показателем высокой педагогической культуры. В статье охарактеризованы интерактивные формы работы с будущими учителями начальной школы, которые формируют умения построения конструктивного диалога в условиях педагогической коммуникации.

Ключевые слова: диалог, обучение, взаимодействие, коммуникация, педагогическое мастерство, начальная школа, студенты.

Tkachenko L. P. Preparation of the future teachers of elementary school to the dialogical interaction in the educational process.

The article describes the specifics of the training of future teachers of elementary school to the dialogical interaction. The essence of concepts "educational dialogue" and "dialogue in the educational process." It is proved that the quality of primary education is associated with an organization of learning, where students would be the subjects of creative, cognitive activity; choose an active role in learning and leisure. Today, the priority is given to the methods and technologies that are built on the principles of pedagogical interaction, collaboration and co-creation. A dialogic approach based on the interaction between teachers and students is dominated in the training nowadays, which contributed to the transition from knowledgeable paradigm for the developing and competence. The author noted that the dialogic interaction is also an important part of successful work in the teaching staff: the ability to build not only a friendly and constructive, creative, tolerant relationships is an indication of high pedagogical culture. The article describes the interactive forms of work with future primary school teachers, which form the ability to build a constructive dialogue in the conditions of pedagogical communication.

Key words: *dialogue, learning, interaction, communication, pedagogical skills, elementary school, students.*

Постановка проблеми. Організація навчально-виховної роботи у вищому навчальному закладі потребує постійного вдосконалення, пошуку і приведення в дію нових форм впливу на студентів, відпрацювання нових методик. Разом з тим, потрібно активізувати традиційні види діяльності, збереження досягнень минулого. Навчально-виховний процес має носити творчий характер, орієнтуючись на проблеми пов'язані із специфікою кожного ВНЗ. Надзвичайно важливе завдання адміністрації ВНЗ і органів самоврядування полягає у створенні належних умов для розвитку та задоволення культурних потреб студентів, для їх самореалізації. Випускники університету мають бути не просто знаючими спеціалістами, а людьми творчими, духовно багатими із демократичним світобаченням. Особливої ваги це набуває в педагогічному університеті, оскільки їхня діяльність буде

пов'язана з формуванням світоглядної позиції підростаючого покоління. Учитель початкової школи фактично розпочинає тривалий шлях навчання впродовж життя, формує основні навички та уміння, які будуть покладені в основу подальшого інтелектуального зростання та особистісного розвитку учня. Серед провідних умінь, які мають бути сформованими в учителя початкової школи провідне місце посідають комунікативні. Саме комунікативні вміння – досконале знання мовної системи, грамотне та емоційно багате мовлення, добір оптимальних вербальних та невербальних засобів спілкування, побудова логічного монологу та конструктивного діалогу – допомагають учителю створити ефективне навчальне середовище, побудувати атмосферу довіри та творчої співпраці як з учнями, так і з колегами.

Аналіз актуальних досліджень. Сьогодні накопичено чималий досвід реалізації різних форм діалогу в навчально-виховному процесі. Виявлено сутність навчальної співпраці учнів із учителем та між собою, роль діалогів і дискусій у формуванні в дитини уміння вчитися, визначено діалогічну стратегію взаємодії у навчанні (В. Андрієвська, З. Кисарчук, Г. Ковальов, Б. Ломов, С. Мусатов, В. Онищук, Ю. Полуянов та інші). Достатньо розробленими зараз є питання розвитку змісту початкової освіти (М. Вашуленко, Н. Воскресенська, Н. Дем'яненко, М. Євтух, Л. Медвідь, М. Олійник, О. Савченко, Б. Ступарик та інші). Актуальними є дослідження в галузі професійно-педагогічної комунікації (Н. Волкова, С. Дорошенко, І. Зимня, О. Кондратюк та інші). Однак, формування якісно нових і професійно значущих умінь, якими має володіти майбутній учитель початкової школи потребує постійного вдосконалення, пошуку нових методів і форм роботи, розробки ефективних технологій навчання.

Мета статті – узагальнити підходи щодо формування діалогічної взаємодії та схарактеризувати інноваційні форми підготовки майбутніх учителів початкової школи до діалогової комунікації.

Виклад основного матеріалу. Проблема навчального діалогу та ідея діалогічної природи процесу навчання ґрунтуються на чіткій термінологічній основі, цілеспрямованій науковій розробці, що забезпечує динаміку їхнього розвитку. У філософії, етиці, психології, лінгвістиці та педагогіці накопичено суттєву кількість концептуальних рішень проблеми діалогу. Саме різноплановість цієї проблеми передбачає різні вектори дослідження.

Поняття „діалог” (з грецької dialogos – розмова, бесіда) у тлумачному словнику української мови визначається як „1. Розмова між двома або кількома особами. 2. Частина літературного твору, в якій відбувається розмова двох осіб. 3. Літературний твір, написаний у формі бесіди” [2, с. 163].

Уся історія людства – це діалог. Він є засобом здійснення комунікативних зв’язків, умовою взаєморозуміння людей, провідним чинником взаємодії культур. Ідеї діалогу мають глибоке історичне коріння. Давні тексти культури Індії містять роздуми про єдність культур і народів, макро- і мікросмосу, доводять, що здоров’я людини багато в чому залежить від якості її взаємин з навколишнім світом, від взаємодії з природою, усвідомлення сили краси, розуміння себе у Всесвіті, а Всесвіту в нашому бутті.

Проблемами діалогу цікавилися давньогрецькі філософи – софісти, Сократ, Платон, Арістотель, філософи епохи еллінізму. Діалоговий простір вони створювали на основі духовної культури, визнавали плюралізм думок, рівноправ’я точок зору, загальнолюдські принципи свободи, цінності особистості зокрема і суспільства в цілому. Діалоги Платона можна розглядати як особливий вид філософської літератури, що розкриває філософську тему під час інсценізації бесіди кількох осіб.

Сократ дав перше визначення діалогу – це “розмова двох по-різному думаючих людей” [3]. У Давній Греції визначено й перші види діалогів: історичний (діалоги Цицерона), та філософський (діалоги Платона, діалоги між представниками різних філософських течій).

Діалоги середньовіччя характеризуються стриманістю, лаконічністю викладу думок, духовністю змісту. Середньовіковий спосіб філософствування подано в діалогах Хоми Аквінського та Мануція Фелікса. Однак, діалоги середньовіччя це „неживі” діалоги, а твори у вигляді уявних розмов.

Епоха Відродження визначила нові напрями для діалогу. Діалог було визначено як пошук єдиної, вічної, незмінної, абсолютної істини. Нові часи ознаменувалися діалогічною суперечністю між ідеалістами та матеріалістами. Загальновідомим став діалог між Вольтером і Дідро.

XIX – початок XX століття визначилося революційним зламом суспільних відносин, ворожим протистоянням ідеологій, що значно звузило можливості діалогу. У філософії від конструктивного діалогу переходять до полеміки, до повної негачії філософії минулого (особливо недавнього) і

заперечення спільності поглядів та інтересів, до нищівної критики ідейних супротивників. Суспільно-політична ситуація середини ХХ століття довела необхідність діалогічного типу спілкування, з'явилися тенденції до синтезу та компромісу, відроджується літературний жанр діалогу. Виникає уявлення про можливість мирного співіснування ідеологій, їх об'єднання на підґрунті об'єктивної, наукової співпраці.

Філософія і сьогодні не полишає розробок означеної проблематики. Ще на початку минулого століття почала розвиватися теорія діалогу. Означену проблему широко досліджували західні філософи М. Бубер, Ф. Гогартен, Ф. Розенцвейг, О. Розеншток-Хюссі, Г. Коен, Ф. Ебнер та інші. Класиком теорії діалогу вважають М. Бубера, який визначив діалог як потребу у взаємодії, взаємодопомозі, взаємозбагаченні. Діалог виступає як об'єктивна необхідність і умова розвитку культур [1, 72].

Філософський аналіз діалогу спонукав й інші науки до його осмислення. Будь-яка наука самовиражається не лише у властивому їй предметі та методах вивчення об'єктів, а й в рівні культури спілкування з цими об'єктами. У зв'язку з цим вагомим дослідженням щодо діалогу зроблено в теософії, а саме в такій галузі як релігієзнавство. Оскільки для розуміння релігієзнавства важливим є не тільки з'ясування, якими науковими способами вказана наука опрацьовує знання про релігійні культури, а й розуміння того, як дослідник з ними спілкується.

У проблематиці психологічного впливу найбільш ґрунтовно досліджено зв'язок запитів і вимог суспільної практики та внутрішньої логіки розвитку психологічної науки. Це значить, що психологія постійно досліджує психологічний (внутрішній та зовнішній) діалог.

Цікавим є доробок психологів Л. Виготського, М. Жинкіна, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, Ж. Піаже та інших, які визнавали провідну роль діалогу в розвитку мовлення і мислення особистості.

Упродовж усієї історії психологічних досліджень мислення і мовлення проблема зв'язку між ними привертала до себе посилену увагу. Рішення її, які проголошувалися на різних етапах, були різноманітними – від повного розмежування мовлення і мислення, розгляду їх як абсолютно незалежних одна від одної функцій до також однозначного і безумовного об'єднання їх, взаємозв'язку і взаємовпливу. Сучасні дослідження додержуються

компромісної точки зору, вважаючи, що хоч мислення і мовлення нерозривно пов'язані, вони представляють собою як за генезисом, так і за функціями відносно незалежні реалії. Головне питання, яке зараз обговорюється в аспектах указаної проблематики, - це питання про характер реального зв'язку між мисленням і мовленням, про їх генетичне коріння і про ті перетворення, які відбуваються в процесі спільного і роздільного розвитку. Цілком очевидно, що постійний зв'язок між мовою і мисленням простежується у процесі діалогічної взаємодії.

Контент-аналіз наукових джерел, які містять визначення діалогічної взаємодії, дозволяє стверджувати, що для початкової школи навчальний діалог є домінантою навчального процесу, його закономірністю. Це відбувається тому, що початкова школа прагне до суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагога й учнів, оскільки молодші школярі тільки входять в складний світ навчально-пізнавальної діяльності. Перший практичний досвід застосування діалогічної взаємодії у межах знанневої парадигми було накопичено в авторських школах О. Захаренка, Т. Нестеренка та В. Сухомлинського. Значний внесок у розробку діалогічної взаємодії внесли розробники проблеми розвивального навчання Л. Занков, В. Давидов, Д. Ельконін, В. Рєпкін та інші. Нові підходи до змісту та організації початкової освіти викликали активізацію методів навчання в контексті діалогічності. Методи почали розроблятися за трьома взаємопов'язаними напрямками:

- мотиваційним, що передбачав формування в учнів позитивного ставлення до діалогу як способу учіння;
- операційним, що активізував формування умінь ініціювати й вести навчальний діалог;
- змістовим, що спирався на уміння утримувати предмет діалогу, відстежувати логіку його розгортання, передбачати відповіді та нові запитання.

Широко запроваджували діалогічні форми навчання й представники педагогіки співробітництва (Ш. Амонашвілі, Н. Бібік, Н. Коваль, С. Лисенкова, В. Шаталов та інші). Оскільки педагогіка співробітництва прагнула сформувати потужний особистісний потенціал дитини, розвинути цілу систему її творчих здібностей, то провідні завдання вона реалізовувала на основі співпраці між суб'єктами процесу навчання. Форми діалогічної взаємодії є пріоритетними і в процесі навчання сучасної початкової школи, так А. Пушинська зазначає,

що спроба впровадження в навчальний процес продуктивних та активних технологій засвідчила прагнення педагогів-новаторів та учителів-практиків до діалогу в навчанні як нової якості інтеракції, як спеціальної форми організації пізнавальної діяльності, що має конкретну і передбачувану мету – створити комфортні умови навчання, за яких учень відчуває свою успішність та інтелектуальну спроможність [4].

Значну увагу розвитку діалогічного мовлення учнів початкової школи приділяють чинні програми з української мови та літературного читання, в яких зазначено, що оволодіння культурою мовленнєвого спілкування, передусім українським мовленнєвим етикетом, розвиток умінь і навичок продукувати висловлювання, умінь орієнтуватися в різних ситуаціях спілкування стають сьогодні першочерговими завданнями початкової ланки освіти [4]. Актуальність проблеми навчання усного діалогічного мовлення потребує такої організації процесу засвоєння знань, яка забезпечувала б розвиток пізнавальної діяльності учнів і водночас створювала сприятливі умови для вдосконалення мовленнєвих навичок проводити діалог, умінь бути повноправним учасником діалогічного спілкування. Діалогічне спілкування – явище ситуативне, тому цілком зрозуміти його можна тільки в контексті тієї ситуації, в якій створюється мовленнєвий акт. Навчальні мовленнєві ситуації ставлять учня в умови, ідентичні природним, дають змогу активізувати розмовні формули, спонукають їх правильно оформити свою думку. У процесі навчання усного діалогічного мовлення на уроках лінгвістичного циклу доцільно використовувати різні форми й методи роботи. Вибір їх визначається методичним етапами уроків, такими, як: презентація мовного матеріалу, пояснення вчителя, виконання тренувальних вправ, самостійна пошукова діяльність учнів, практичне застосування засвоєного матеріалу в процесі діалогічного спілкування. Не випадково варіативна частина навчальних планів початкової школи містить сьогодні уроки логіки та риторики, які покликані розвивати вміння знаходити спільні рішення, толерантно розв'язувати складні ситуації шкільного життя.

Зважаючи на те, що навчальний діалог для вчителя початкової школи є й об'єктом і засобом для навчання, маємо всебічно підготувати студента до ефективного виконання складних завдань, які виникають у педагогічному процесі. Цілком зрозуміло, що засвоєнню навчального діалогу як

методологічної основи навчання сприяє вивчення фахових методик, дидактики початкової школи. Саме ці дисципліни розкривають сучасні тенденції розвитку проблеми навчального діалогу за принципами „підхід – модель – технологія”. Майбутній учитель початкової школи має бути готовим до реалізації ідей діалогізації в умовах цілеспрямованого реформування і встановлення компромісу між знанневою та розвивальною парадигмою навчання. У процесі вивчення таких дисциплін, як „Педагогічна майстерність”, „Вступ до спеціальності”, „Академічна риторика” студенти засвоюють інноваційні розробки та впровадження у практику початкової школи сучасних комунікативних технологій навчання. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до взаємодії в умовах навчально-виховного процесу ведеться за трьома взаємопов'язаними напрямками:

- перший напрям забезпечує підготовку вчителя до діалогічної взаємодії з учнями і розглядає діалог як метод навчання, розкриває його переваги та потенційні можливості, доводить ефективність та доцільність його застосування на різних етапах роботи з учнями;

- другий напрям має на меті підготовку до взаємодії з родиною учня, оскільки взаємини з батьками краще за все будувати на умовах паритетного діалогу, де кожен з учасників визначає важливі для нього аспекти навчання та виховання дитини, а разом у діалогічній взаємодії визначається оптимальний шлях вирішення існуючих проблем;

- третій напрям налаштовує майбутніх учителів на конструктивні стосунки в педагогічному колективі, формує вміння подолання психологічних бар'єрів у спілкуванні, готовності до співпраці, визнання авторитетів, вміння толерантно висловлювати та відстоювати власну позицію тощо.

Така робота проводиться не лише в межах вивчення фахових дисциплін, а й під час позааудиторної роботи: організуються тематичні засідання гуртків, дискусії з актуальних питань педагогічної діяльності, круглі столи. На факультеті початкового навчання ХНПУ імені Г. С. Сковороди успішно працює творча лабораторія „Школа молодого вчителя”, яка накопичила чималий та цікавий досвід роботи, спрямованих на підготовку студентів до діалогічної взаємодії у різних професійних ситуаціях. Інноваційними формами такої роботи є запровадження коучингів (навчання під керівництвом досвідченого тренера-наставника, який дає настанови щодо оптимального

вирішення тієї чи іншої спірної ситуації) та кейс-стадів (навчання за заздалегідь розробленим набором стандартних та нестандартних професійних ситуацій), які дають змогу студентам самим знаходити правильне рішення, враховувати досвід інших, постійно консультиватися з досвідченим педагогом.

Можемо стверджувати, що сучасна педагогіка накопичила чималий досвід реалізації діалогу в навчальному процесі: як методу навчання, форми роботи, подачі інформації, неформального спілкування, професійної взаємодії.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, діалогічна взаємодія в навчально-виховному процесі початкової школи є необхідною умовою організації не лише ефективного навчального процесу, а й запорукою успішного вирішення більшості спірних питань, які виникають на рівні „учитель-дитина”, „учитель-батьки”, „учитель-учитель”. Аналіз науково-педагогічної літератури доводить, що діалог як форма навчання і метод навчання відомі дуже давно й постійно розвиваються на нових етапах становлення різних систем освіти. Сьогодні діалогічна взаємодія реалізується на різних рівнях навчання та співпраці у педагогічному колективі. Майбутнього вчителя початкової школи необхідно цілеспрямовано готувати до такої діалогічної взаємодії, чому сприяє запровадження інноваційних форм роботи. Перспективи подальших досліджень убачаємо в розробці діалогічних технологій підготовки майбутніх учителів.

Література

1. Бубер М. Изреченное слово (пер. А. Н. Портнов) // Личность. Культура. Общество. – 2008. – Вып. 2 (41). – С. 19–27.
2. Великий тлумачний словник української мови. 40000 слів / упоряд. Т. В. Ковальова. – Х. :Фоліо, 2005. – 767с.
3. Оселедчик М. Б. Диалоги Сократа глазами логика // Логико-философские исследования. – М., 1991. – Вып. 2. – С. 146–156.
4. Пушинська А. А. Навчання іноземної мови у початковій школі – новий етап розвитку проблеми навчального діалогу у вітчизняній дидактиці початку ХХІ століття / А. А. Пушинська // Десяті педагогічні читання пам'яті М. М. Дарманського: розвиток системи освіти України в умовах інтеграційних процесів: здобутки і перспективи : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 14 квіт. 2015 р.). – Хмельницький : ХГПА, 2015. – С. 29-32.